

Юрченко О.В., Замкова І. І.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

**ПРОБЛЕМА ЕСТЕТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА (на
матеріалі соціальних діалектизмів роману Івана Багряного “Сад
Гетсиманський”)**

Дати міцні знання з основ наук, підготувати учнів до активної навчальної і розумової, інтелектуальної діяльності – ці завдання школи підпорядковані головній виховній меті: формуванню, розвитку особи учня як людини, як свідомого громадянина. Розширення тематики навчальних програм з літератури, збагачення її новими іменами – це ще один крок до того, щоб зробити школу не лише навчальним, а й, що дуже важливо, – виховним закладом.

Виховні можливості закладені в кожному навчальному предметі, їх реалізація залежить від майстерності вчителя, від його особистості і под. “розглядаючи навчальний предмет як засіб виховання в широкому розумінні, – зауважує В. М. Русанівський, – робиш висновок, що засвоєння учнями певної суми знань – це важлива, необхідна, але тільки одна із складових загального успіху педагогічної праці. Знання повинні стати переконаннями, органічною ознакою індивідуальності. А це відбувається тоді, коли учнів тонко, ненав’язливо підводять і навчальним матеріалом, і обставинами життя до правильних висновків, які “працюють” і на закріплення знань, і на виховання певних якостей особи” [3, с. 96].

У школі мова виступає в трьох основних функціях: пізнавальній, комунікативній та естетичній. Мова як засіб акумулювання знань, здобутих людством у минулому, як пам’ять людства про те, що ним було досягнуто, як носій необхідної інформації використовується на уроках історії, географії, фізики тощо. Естетична функція слова, мови, вивчається в курсі літератури. Під

час вивчення творчості письменника, коли вчитель апелює до мовних засобів, органічно поєднуються мова як засіб пізнання, мова як засіб комунікації та мова як засіб емоційно-естетичного виховання.

У цьому аспекті вивчення мови роману І. Багряного “Сад Гетсиманський” має винятково важливе значення. Зважаючи на оглядовий характер, на недостатність часу для детального вивчення роману, вчитель може не звернути увагу на соціальні діалектизми і їх стилістичне призначення у творі, на ті стилістичні та естетичні настанови, якими керувався Іван Багряний, щоб реалістично зобразити різні соціальні групи і категорії людей.

Але, на нашу думку, вчитель “оминатиме” навмисно соціальні діалектизми як тему “неделікатну”, “неестетичну”. Навіть саме промовляння “неприємного” слова викликає у вихованої, освіченої людини значні труднощі. Але ж естетичне виховання саме й передбачає розвиток уявлень “про прекрасне й огидне, піднесене і нище, героїчне і буденне, трагічне і комічне, які тісно переплітаються з уявленнями про добро і зло, істину і брехню, справедливість і несправедливість” [2, с. 23].

Ми глибоко переконані, що на сьогодні звернення вчителя до соціальних жаргонізмів є особливо актуальним. Це пояснюється, зокрема, й тим, що улюбленими героями учнів стають герої серіалів “Бригада”, “Бандитський Петербург”, “Литовський транзит” тощо. На основі цих фільмів телебачення культивує позитивні уявлення про злодіїв, убивць, бандитів, рекетирів тощо. За телеверсією, Саша Белов, наприклад, відвідує театри, цитує Пушкіна, Сервантеса, є люблячим чоловіком і батьком. Слідом за ним, юні глядачі (наші учні) вважають за доцільне вживання таких слівцець, як *фуффло*, *пахан*, *кореш*, *базарити*, *стрілка*, *гнати понти* тощо. Тому завдання вчителя-словесника – посилювати естетичне виховання засобами мови, не замовчувати ті деталі, які є виразною ознакою стилю письменника, а обговорювати їх, виробляючи цим самим своєрідний опір в учнів відносно до естетично, морально та ідеологічно чужих і шкідливих явищ, вчинків і дій людей.

Роман І. Багряного “Сад Гетсиманський” є одним із прикладів проникнення соціальних діалектизмів у художню літературу, що уможливорює дослідження естетичних та стилістичних функцій соціально-діалектної (жаргонної) лексики. Безперечно, власне проблема соціальних діалектизмів (жаргонізмів) в мові художньої літератури є складною, багатогранною.

Слід зауважити, що соціально-стильові різновиди мови містять багаті можливості для реалістичного зображення різних соціальних груп і категорій людей, але в той же час використання соціальних діалектизмів (жаргонізмів) вимагає від письменника великої майстерності й такту.

Зрозуміло, що використання соціально-типової характерності мови повинно мати свої межі. Художній твір не є пам’ятником чи документом соціальної жаргонології.

Гортаючи сторінки роману Івана Багряного, розумієш, що використання незвичної лексики із жаргонного джерела пов’язане з бажанням передати найправдивіші деталі багатобарвного життя. Вивчення соціальних діалектів у художньому творі дуже актуальне. Бо елементи соціального діалекту, входячи в роман, створюють власну художню систему, що влітається в загальний задум автора. Жаргонізми (соціальні діалектизми) не дають мові твору стати мертвою, зачахнути.

Досить специфічне явище ми досліджуємо на прикладі одного твору, але такий підхід дасть можливість сформулювати основні тенденції взаємодії соціальних діалектизмів і художньої літератури.

У романі “Сад Гетсиманський” словник соціальних діалектизмів налічує близько 100 одиниць. Звісно, деякі з одиниць зустрічаються часто: *кормушка*, *фабрика-кухня*, *конвеєр*, “*ворог народу*”, “*з вещами*”, *розколотись*, “*чорний ворон*”, інші одиниці зустрічаються рідше, деякі навіть єдиний раз: *черпаковий*, *собашник*, *цивільний*, *рибалка*, *дижурка*. Персонажі, що використовують у своєму мовленні діалектизми (жаргонізми), належать до різних соціальних прошарків. Перш за все, можна зробити чіткий поділ на дві соціальні групи: “судді народу” (представники влади, карально-слідчий апарат, персонал

тюрми) та “вороги народу” (арештовані та ув’язнені – майже завжди безпідставно). Серед “суддів народу” знаходимо і слідчих, і тюремників. Представники нижчої ланки в ієрархії тюремного персоналу, тобто тюремники, чергові, вартові, що безпосередньо “працюють” з ув’язненими, використовують у мові специфічні жаргонізми на позначення команд, виконуваних дій: “з *вещами*”, “в *затилок*”, “*гусаком*”, “*поверка*”, “*на справку*”. Представники карно-слідчого апарату для позначення методів своєї роботи використовують соціально-зabarвлену лексику: *колоти, розколювати, сфабрикувати, брати, “розоблачити ворога”, вербувати, вербовка, пришити (шити) діло, реконструкція.*

Цікавими з погляду індивідуально-авторського словотворення є іронічні новотвори на позначення “суддів народу”, так звані політичні ярлики та види діяльності, що підлягали покаранню законом, назви приписуваних злочинів. Завдяки переосмисленню, метафоризації та метонімізації існуючих понять відомі мовні одиниці набували нового звучання. До таких одиниць належать: “*ворог народу*”, “*інакомислячий соціально-політичний елемент*”, *фашист, контрреволюціонер, терорист, шпигун, повстанець, диверсант, “антисоветська діяльність”, терор, диверсія, шпіонаж, шпигунство.*

До соціальних діалектизмів відносимо також лексеми ідеологічного, політичного характеру, які нерідко є характеристикою тогочасної епохи: *клас-диктатор, клас-гегемон, совбарин, шрубичи та гвинтики, органи ревзаконності та органи правосуддя, генеральна лінія, коліщатко механізму, “батько народів”, “нарком залізний”* (останні позначають навіть конкретних осіб влади: “*батько народів*” – Й. В. Сталін, “*нарком залізний*” – народний комісар М. Єжов).

Мова, що увібрала в себе поняття тогочасного суспільства і суспільного життя, зберегла різноманітні назви представників карально-слідчих органів, персоналу тюрми: *коридорний, енкаведист, оперативник, карнач, трусова команда / бригада, гепеюшник, стрілок, чекіст.*

На сторінках роману зустрічаються соціальні діалектизми, що позначають механізм та частини карно-слідчого апарату: *великий / малий конвеєр, концентрак, лабораторія, фабрика-кухня, комбінат*. Тюремні жаргонізми використовують персонажі, що належать до різних соціальних угруповань. Серед численних тюремних жаргонізмів виділяються: “*чих-них*” (розстріл) та “*кунді-бунді*” (биття), що є своєрідними арготизмами, оскільки яскраво виражений елемент конспіративності (використовується арештантами та ув’язненими).

У результаті дослідження встановлено, що тюремні жаргонізми охоплюють різноманітні поняття:

- на позначення поведінки: *засипатись, розколотись, завербувати*;
- на позначення осіб в арештантському середовищі згідно з родом занять та діяльності: *черпаковий, кптьор, староста, пан цивільний, рибалка*;
- на позначення назв окремих предметів: *господиня, “жилетка”, параша, бичок, баланда, пайка*;
- на позначення назв приміщень, їх частин, окремого обладнання, пристосування: *одиночка, собашник, брехалівка, дижурка, вовчок*;
- на позначення окремих тюремних понять: *стукач, очкар, маня, коріш, вербовщик, п’ятихвостка, параша, качка, телеграф, телеграфіст, телеграфувати, двохсотка, приколка, валет в ялинку, валет в замок*.

До площини соціального діалекту належать іронічні перифрази крилатих висловів: “*Ліпше закопати в землю сто невинних, аніж не закопати одного винного*”, “*бітіє определяєт сознание!*”

Страхітливі перифрази відкривають суть державної машини влади – часів сталінізму та ежовщини. Як бачимо, соціальні діалектизми та жаргонізми звучать як у мові окремих персонажів, так і є належними до групи, нерозчленованої сукупності.

Однією із характеристик соціальних діалектизмів і жаргонізмів є їх образність, яка робить їх потенційним джерелом письменницьких знахідок. Поряд із простими та банальними метафоричними й метонімійними

утвореннями на зразок: *очкар, стукач, коріш, телеграф, одиночка, дижурка*; трапляються “живописні” утворення та вирази: *собашник, брехалівка, “чих-них”, “кунді-бунді”*. Єдине, що залишається незмінним – це принцип формування соціальних діалектизмів та жаргонізмів – стійка метафорична інтерпретація навколишньої дійсності.

1. Соціальні діалектизми сприяють створенню певної загальної емоційної атмосфери, певного клімату у творі. В романі “Сад Гетсиманський” ведеться оповідь про страшні часи тоталітарного режиму, центральний персонаж потрапляє за тюремні ґрати, проходить через страхітливі знущання карно-слідчого апарату, тобто опиняється на дні суспільства. Соціальні діалектизми (жаргонізми) включаються в створення страшної атмосфери ризику, небезпеки, нелюдських умов для існування людини. Особливо яскраве емоційне забарвлення приносять тюремні жаргонізми, що дають змогу відчутти атмосферу за тюремними ґратами, перенестись в камеру і співіснувати разом з персонажами твору: “брехалівка”, “параша”, “кормушка”, “баланда” – такі та подібні соціальні діалектизми (жаргонізми) створюють картину тюремної темряви. “Розколоти”, “пришити”, “сфабрикувати”, “реконструювати” – передають атмосферу насилля, що панує на “фабриці-кухні”, де люди втрачають все людське, перетворюються на ганчір’я, а ті, що не скорені, знищуються. Відтак створюється атмосфера правдоподібності зображення певного соціального середовища (у цьому випадку тюрми, слідчих органів).

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянний І.П. Сад Гетсиманський. К.: Дніпро, 1992 – 528 с.
2. Краткий словарь по эстетике / За ред. Проф. М.Ф. Овсянникова. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Русанівський В.М. Мова в нашому житті. – К.: Наук. думка, 1989. – 112 с.
4. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів в українській мови. – Запоріжжя. 2002. – 351 с.